

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ
Том 7, 2015

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE DE PHILOSOPHIE
LIVRE DES SCIENCES DE L'INFORMATION ET DES BIBLIOTHEQUES
Tome 7, 2015

УЧЕНИЯТ КАТО АВТОР И ЧИТАТЕЛ: СЛУЧАЯТ ТОДОР БОРОВ

ОГНЯНА ВЪЛКОВА

Ogniana Valkova. THE SCHOLAR AS AN AUTHOR AND READER: THE CASE OF TODOR BOROV.

The article targets to present prof. Todor Borov as a lecturer and a professor. The original lectures, my main documentary sources are preserved in BIA (Bulgarian Historical Archive) at the National Library “St. St. Cyril and Methodius“, archival collection 849 “Prof. Todor Borov“. They allow us to study the scholar as a reader and author within the process of preparation of his lectures. The present work contributes to a thorough studying of the professor as a reader and how his reading habits are formed.

История на книгата е научна дисциплина, възникнала във Франция около школата на „Анали“, която се развива с бързи темпове след 50-те година на XX в. Началото ѝ се поставя с книгата на Люсиен Февр и Анри-Жан Мартен – *L'Apparition du livre* (Появата на книгата)¹. Историците от тази школа се опитват да открият основния модел на производство и използване на книги в рамките на дълъг период: съставят статистики от т.нар. *privileges* (привилегии), анализират фондовете на частни библиотеки и изследват *bibliothèque bleue* „синята библиотека“ (поре-

¹ Гергова, Ани, Даскалова, Красимира, състав. *История на книгата. Книгата в историята*. Прев. от англ., фр. и нем. Красимира Даскалова и др. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2001, с. 22–36.

дица от масови и евтини книги). Според Люсиен Февр, историята на книгата е свързана с различни аспекти на общата история – икономическа, социална, литературна и история на менталността².

Анри-Жан Мартен разглежда историята на книгата като наука, развиваща се от необходимостта за класифициране на книжовния поток. Изследването на четенето в библиотеките също дава значителни резултати за категориите читатели, до които са достигали книгите в различните култури. То обаче има и субективна страна, защото библиотеките са културни институции, съхраняващи писмени паметници, които не задължително са прочетени. Като прибавим към това и факта, че колекциите им са формирани в различна социална и политическа обстановка и че така наречените „ниски“ жанрове са пренебрегвани, те не дават цялостна и достоверна информация за читателите като цяло. Затова, смята Анри-Жан Мартен, изследователското поле се измества³. Той поставя акцент върху начина, по който са били представяни книгите в магазините на книжарите, начина на подреждането им в големите библиотеки и изобщо мястото им сред градското население.

Според друг френски учен – Робер Естивал – историята на книгата във Франция се превръща в историческа библиология⁴. Изследователското поле на историята на книгата непрекъснато се разширява, от изследване на писмените паметници до включване и на обществото, което ги е създало.

История на читателите и четенето възниква като самостоятелно изследователско поле през 80-те години на ХХ в. Сред най-изявените негови представители са Роже Шартие, Робърт Дарнтън, Фредерик Барбие, Дейвид Хол и др. Тези историци изследват феноменологията на четенето и социокултурното въздействие на книгата върху човека в различни епохи⁵. Интердисциплинарността и интернационалният характер, към които те клонят, са обусловени от спецификата на дисциплината, но същевременно се поставя акцент върху характерните национални подходи и методи, наложени от социокултурните различия. Изследванията върху грамотността, от друга страна, дават една по-ясна представа в

² Даскалова, Красимира. *Грамотност, книжнина, читатели и четене в България на прехода към модерното време*. София, ЛИК, 1999, с. 33.

³ Мартен, Анри-Жан. История на книгата и библиологията. В: *История на книгата. Книгата в историята*. София, 2001, с. 119–142.

⁴ Естивал, Робер. Послеслов. Историята на книгата и библиологията. В: *История на книгата. Книгата в историята*. София, 2001, с. 144–152.

⁵ Пак там, с. 22–36.

изследователските практики за това какво и как се е чело, в определени географски пространства в хода на историческото битие⁶.

Френският интелектуалец Мишел дьо Серто настоява, че текстът има значение единствено чрез своите читатели и се променя заедно с тях. В носител на определен смисъл се превръща едва в отношението си с външната за читателя среда, т.е. това, което организира едно четивно пространство и необходимите условия за осъществимостта на творбата. Историкът на книгата има за задача да регистрира дискурсивните и материалните форми на текстовете, онези, които водят до различните им прочити. Материалните характеристики на книгата могат да отведат до даден автор и процесите на съграждане на нейните идеи и значения.

Приемайки книгата за артефакт Доналд Ф. Маккензи смята, че тя е основно свидетелство за събитията, които са я създали, представлява необходимо доказателство за собствената си история⁷. Физическите белези на една книга, казва той, имат смисъл само от гледна точка на нашите предположения за историческите условия и процеси, в които са създадени. Значенията тогава не са неизменни и константни, а са следствие на последователните интерпретативни актове, както на тези, които пишат, така и на читателите.

Историята на книгата и читателската публика, наличността от книги, техническата история на тяхното производство, икономическата история на търговията с книги, юридическите и политическите аспекти на книгоиздаването, са ключове към разбиране културата на Запада. Английският историк Джон Федър смята, че влиянието на книгата върху обществото е директно и, че един малък интелектуален елит трансформира и предава идеи и концепции, често променени към мнозинството⁸. Изследователят трябва да има предвид именно това, когато определя размера и състава на читателската публика.

Важен извор за историята на четенето са списъците на купувачи, отпечатани в публикуваните чрез абонамент книги. Те не ни казват кой е прочел дадена книга, но са ценен източник за това, кой е проявил интерес към нея. Въпреки това, трябва да се подходи критично, тъй като книги се купуват и поради социални и политически причини и не се четат задължително. Установяването на съществуването на дадена книга е лесно, но по-нататък трябва да се вземе предвид тиражът ѝ, а това не е

⁶ Даскалова, Красимира. *Грамотност, книжнина, читатели и четене в България на прехода към модерното време*. София, ЛИК, 1999, с. 33.

⁷ Маккензи, Доналд. Книгата като изразна форма. В: *История на книгата. Книгата в историята*. София, 2001, с. 199–215.

⁸ Федър, Джон. Книгата в историята и история на книгата. В: *История на книгата. Книгата в историята*. София, 2001, с. 79–93.

никак лесно. Затова изследователят трябва да познава и историята на печатната продукция и на търговията на дребно и едро⁹. Робърт Дарнтън отбелязва, че всяка книга е стока, която минава през определен цикъл на производство и консумация. По този начин се осъществява комуникацията по веригата автор–издател–печатар– книжар/библиотекар–читател. Така, пише той, историята на книгата преработва историята на идеите и преосмисля литературната история чрез възстановяването в нея на социалната история на писатели и читатели¹⁰.

Според Бернхард Фабиан ученият като читател е исторически тип. Авторът поставя традиционната и високо развита култура на четенето на единия край на скалата, а на другия – елементарната среща с книгата. Ученият читател, казва Фабиан, съществува заедно с писмовната култура и ни отвежда в началото на типографската епоха. Традицията на академичното четене в този смисъл е исторически константна, но именно тук се откриват преходите и промените. Ученият е един тип читател, чиято главна задача е интензивно да проучва текстовете с цел да увеличава знанието си. Типографската епоха, пише Фабиан, тогава означава не само един етап от историята на читателя – учен, но и началото на една ера, която изисква по-точно да бъде изследван академичния читател. Бернхард Фабиан цитира Лесинг, който твърди, че ученият не може да бъде смятан за читател наред с другите, защото той използва „усвоеното от чуждите книги богатство на чуждия опит“. Ученият не е читател, който може да чете, когато пожелае, а трябва да чете и то постоянно, защото като учен той е определен чрез четенето, т.е. той е читател „по принуда“. За него, казва Фабиан, съществува задължаващо го отношение към книгата и това го прави особено показателен тип читател. В епохата на книгопечатането „принудата“ се засилва, поради огромното количество литература, която ученият–читател е длъжен да познава. Фабиан твърди, че образът на учения като вгълбен читател, колкото и често да е скициран, най-малкото по отношение на миналото е неверен, защото той ни се явява като притиснат от литературата читател още през XVIII в. Даже тогава той не е можел да поема всичко, което от своя страна довело до четенето по диагонал и бързото информационно четене. Традиционната ученост, пише Фабиан, се разпада в късния XVIII в. и университетската ученост бива заменена от специализираната ученост на XIX и XX в. И „ако ученият има своето съсредоточие в света на книгата, то

⁹ Дарнтън, Робърт. Първи стъпки към „история на четенето“. В: *История на книгата. Книгата в историята*. София, 2001, с. 258–283.

¹⁰ Дарнтън, Робърт. Какво е историята на книгите? В: *История на книгата. Книгата в историята*. София, 2001, с. 41–63.

корелатът към него като читател е не книгата, а библиотеката¹¹. За учения тя има инструментален характер, защото от специфичната релация с книгата за него произтича комплексно отношение към библиотеката. Отношението на учения към литературата, библиотеката и книгата е специфично, защото е професионално отношение към книгата, защото той не само чете, но и пише. Фабиан казва, че ученият реагира на книгата и в тази реакция се разкриват своеобразието и границите на книгата¹².

* * *

За основен документален източник на настоящата статия послужи Фонд 849 „Тодор Боров“, съхраняван в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, който е все още необработен напълно. Текстът проследява един сегмент от творчеството на Тодор Боров през призмата на неговото четене и преподаване и цели да анализира неговите лекции в контекста на непосредствената връзка учен–автор–читател. Статията изследва ученият като тип читател, използвайки като основен материал неговите лекции. Главният метод, през който се осъществява проследяването на творческия акт като резултат от определени читателски практики, е реконструкция на „прочитите“ на учения.

Като разглежда фонд „Тодор Боров“, предлаганата тук работа поставя акцент върху учения Боров и се стреми да „разпознае“ читателя чрез написаното от него. Текстът представя лекциите в хронологичен ред, като се придържа към оригиналите. Реконструкцията има за задача да проследи формиращите за учения професионални четения. Максимално са следвани цитираните от самия автор източници. Някои от тях са посочени експлицитно и влиянието им за разработените лекции е по-видимо, други са споменати само мимоходом и не винаги е лесно да се определи границата на тяхното влияние. Чрез своите прочити на предхождащи го (главно чужди) учени Тодор Боров поставя основата на библиотечната наука в България.

Авторите, на които се позовава Боров, очертават общата рамка на неговите изследователски интереси. На първо място, това е Николай Александрович Рубакин (1862–1946) – руски книговед, библиотекар и писател, основател на библиопсихологията, дефинирал основните типове читатели. Учен с голям принос за библиотечната наука, както и за практиката на самообучението. Сред другите важни за Тодор Боров имена са тези на Готфрид Вилхелм Лайбниц (1646–1716) – немски фи-

¹¹ Фабиан, Бернхад. Ученият като читател. В: *История на книгата. Книгата в историята*. София, 2001, с. 300–316.

¹² Пак там с. 307–308.

лософ, математик, библиотекар и юрист. Един от най-видните представители на рационализма на XVII в.; на Готхолд Ефраим Лесинг (1729–1781) – писател, драматург и библиотекар; на Георг Лай (1877–1968) – немски учен в областта на библиотечната наука, допринесъл изключително много за нейното развитие между двете световни войни; на Габриел Ноде (1600–1653) – френски библиограф, писател и учен. Мартин Вилибалд Шретингер (1772–1851) – библиотекар, бенедиктинец, който през 1800 г. става библиотекар на манастирската библиотека във Вайзено, е също сред важните за Боров автори. По-късно Шретингер отива в Мюнхен, работи в Кралската библиотека. Основоположник е на модерната библиотечна наука.

Друг немски автор, повлиял върху идеите на Тодор Боров – Фридрих Адолф Вилхелм Дистервег (1790–1866) – е педагог, работил в сферата на народните училища и педагогическото образование. Привърженик на педагогическата реформа и секуларизацията на училищата. Сред цитираните от Боров учени са и немският библиограф и библиотекар Фридрих Адолф Еберт (1791–1834), Кристиан Готлоб Хайне (1729–1812) – учен и дългогодишен директор на Гьотингенската университетска библиотека, библиотекарят Фриц Милкау (1859–1934) и Карл Дзяцко (1842–1903) – учен, който от 1871 г. е главен библиотекар на Университета във Фрайбург. По-късно Дзяцко става директор на Университетската библиотека в Бреслау, която реорганизира, създава правила за нов азбучен каталог, послужил за основа на Пруската инструкция. От 1886 г. до смъртта си, Дзяцко е директор на Университетската библиотека и професор по библиотечни науки в Гьотинген.

Други важни за Боров изследователи, чиито идеи той използва в своите лекции са Конрад Геснер (1516–1566) – швейцарски натуралист и библиограф, физик и класически лингвист и Жул Пейо (1859–1939) – педагог, литератор и филолог, който изследва волята и факторите, обуславящи нейното изграждане. Друг ключов учен, когото Боров чете е Фердинанд Айхлер (1863–1945) – австрийски професор по библиотечни науки, директор на университетска библиотека в Грац.

Лекции по библиотекознание и библиография са четени във филологическия факултет на Софийския университет от 1924 г. След прекъсване (от 1935 до 1943) те са възстановени. Първоначално (до 1935 г.) директорът на Университетска библиотека Стоян Аргиров (1870–1939 г.) чете такъв курс като хоноруван преподавател. След него, от 1943 до 1947 г. лектор става Тодор Боров, тогава хоноруван доцент, чиято доцентура прераства през 1947 г. в хонорувана професура. До 1953 г. лекциите са факултативни. От началото на учебната 1952–1953 г. се открива специалност „Архивистика“, а от 1953–1954 г. се създава специалност

„Библиотекознание и библиография“ към ФИФ. За тази цел през 1953 г. се открива самостоятелна катедра със завеждащ проф. Тодор Боров. Курсът на обучение е четиригодишен. Завършилите висше библиотечно образование могат да работят в научни, големи и средни масови библиотеки^{13,14,15}.

Лекциите на Тодор Боров са групирани в три дяла: *Историческо библиотекознание*, *Увод в използването на библиотеките* и *Увод в библиографията*. Първият дял е разделен на три основни части – книгата, библиотеката и библиотекарят. Систематично са разгледани въпроси свързани с библиотеките, тяхното историческо развитие, ролята и оформянето на библиотекарската професия. Настоящата статия разработва именно този дял.

* * *

Като лйтмотив в лекциите на Тодор Боров звучат думите на Константин Иречек от 1879 г., в качеството му на главен секретар на току-що създаденото Министерство на народното просвещение: „Съществува в света библиографска наука, която трябва да владее всеки, който се нагърбва с библиотека или с работа в нея“¹⁶. Боров дефинира библиотечната наука в своите лекции, позовавайки се често на учени като Фриц Милкау, Карл Дзяцко, Фридрих Адолф Еберт и Мартин Шретингер. Боров подчертава, че библиотекарите са били и Казанова (1725–1798) и Гьоте (1749–1832), и братя Якоб и Вилхелм Грим (1785–1863 и 1786–1859), Фридрих Хьолдерлин (1770–1843), Кристиан Фридрих Хебел (1813–1863), Алфред дьо Мюсе (1810–1857) и др. Темата за развитието на дисциплината той свързва с името на Лайбниц, който заема особено място в историята на науката¹⁷. В негово лице Боров вижда не само учения – философ, логик, математик и физик, юрист и дипломат, който работи в областта на историята и филологията, на етиката и естетиката, но и учения-енциклопедист. Лайбниц, подчертава Боров, е първият, който се опълчва срещу възгледите за характера и дейността на библиотеката, той изтъква, че тя е пред-

¹³ Янакиева, Татяна. Създаване и развитие на библиотечното образование в СУ „Св. Климент Охридски“. Специфика и интегритет в съобществото на университетските дисциплини. В: *Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски"*. Кн. Библиотечно-информационни науки, 1, 2008, с. 5 и сл.

¹⁴ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

¹⁵ Гергова, Ани. Какъв беше „стартът“ на самостоятелната специалност „Библиотечно-информационни науки“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В: *Юбилеен сборник на катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“*, София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 59–93.

¹⁶ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

¹⁷ Лайбниц, Готфрид. *Нови опити върху човешкия разум*. София, Наука и изкуство, 1974.

назначена за обществен институт, който трябва да се поддържа с обществени средства, тъй като има да изпълнява за държавата и обществото задачи, подобни на църквата и училището. През 1677 г. Лайбниц става пазител на херцогската библиотека в ХанOVER – типичен образ на учен, упражнявал и професията „библиотекар“. Той има намерение библиотеката да се попълни с полезни книги от всички отрасли на знанието в духа на неговия универсализъм. Владетелят Йохан Фридрих, обаче, поставя на първо място политическите и династични интереси и още през 1675 г. придава съществено друг характер на облика на библиотеката. Според него, попълването и обработването на фонда трябва да се водят така, че библиотеката да има исторически характер. Лайбниц, макар и в рамките на историческите науки, се старае да осигури по-широк тематичен обхват и създава универсална историческа библиотека. Той сам казва: „Аз все пак предпочитам науката и изкуството, тъй като те постоянно съдействат за славата на Господа и за благосъстоянието на целия човешки род. Науките и занаятите са историческо съкровище за човешкия род, защото чрез тях цивилизованите народи се различават от варварските“¹⁸. Именно тези разсъждения на Лайбниц развива Боров в собствените си лекции, като изтъква водещата роля на изкуството и образованието, респективно четенето, за развитието на едно висококултурно общество. От 1690 г. Лайбниц става библиотекар по съвместителство във Волфенбютел. Тук той постига разрешение за редовен бюджет, макар и първоначално само двеста талера годишно и успява да прокара изграждането на нова сграда за библиотеката. Тя е построена през 1709–1711 г., а фондът ѝ е нанесен през 1723 г. Тя представлява овална барокова зала с кубе и горно осветление. Вместимостта се повишава силно посредством галерии и облицовани шкафове за книги на колоните, които носят купола. Това практически, потвърждава Боров, се явява първата немска самостоятелна библиотечна сграда, следваща принципа на *заловата библиотека*. Ученият подчертава изрично, че за него още по-значими от постиженията на Лайбниц в практиката са неговите теоретични разсъждения в доклади, изложения и писма, които се явяват продължение на мислите на Ноде по въпросите за библиотеката. Лайбниц, според Боров, схваща нейната същност дълбоко, както никой преди него. Той (Лайбниц) казва, че една библиотека „трябва да бъде съкровищница на човешкия дух, да съдържа всички оригинални мисли, които са били изказани някога писмено. Не е толкова важен броя на томове, техния външен размер или тяхната стойност като рядкост. Необходим е редовен годишен отчет, чрез който биха могли да бъдат набавяни всички научно ценни, нови публика-

¹⁸ Погребски, Г. В. *Лайбниц*. София, Техника, 1973.

ции. Най-важно задължение на библиотеките е да бъдат направени техните съкровища достъпни чрез грижливо изработен каталог по автори, по година на издаване и в систематичен ред. Възможно по-продължително време, през което библиотеката да е отворена. Да бъде отоплена и осветена, както и да има либерален правилник за заемане на книги¹⁹. Именно така виждаме, казва Боров, модерната, достъпна научна библиотека, както се развива тя на практика, теоретично напълно обосновано едва през XIX в. Но уточнява, че идеите на Лайбниц влияят отчасти още през XVIII в. твърде силно върху практиката, особено в Гьотинген.

Образът на библиотекаря – учен Боров обобщава с друг пример – Лесинг. Когато той пристига във Волфенбютел през 1770 г., *Bibliotheca Guelferbytana* наброява 300 000 тома. Лесинг толкова бил влюбен в библиотечарската наука, че обичал даже праха по книгите. Въпреки това той пише: „Аз мога да се похваля, че престолонаследникът гледа повече аз да използвам библиотеката, а не библиотеката да ме използва“²⁰. Коренно различното разбиране за библиотеката през онази епоха занимава Тодор Боров не по-малко от историческата ѝ еволюция. Въпреки всичко, обаче, Лесинг е добър библиотекар за своето време, който е изпълнявал службата си с чувство на отговорност и разбиране. Удовлетворявал е най-акуратно всички молби за заемане на книги – рядкост за онова време – и отговарял своевременно на многобройните запитвания във връзка с една или друга книга²¹.

Задача да подреди библиотека има и Йохан Винкелман (1717–1768) – библиотекар на сбирката на кардинал Албани, по-късно Климент XI. Обаче, казва той „нямам нито минута време, затова моите занятия с библиотеката на Климент се състоят в нейното използване“²².

Още с встъпителните си лекции „От библиотекаря на Шпицвег до съвременния библиотекар“²³, изнесена през 1943 г. и „Да създадем новия библиотекар: Уводни думи при откриване на курса за библиотекари в научните библиотеки, 12 септември 1949 година“²⁴, Боров цели да определи понятието „нов библиотекар“²⁵. Той прави исторически обзор на

¹⁹ Цитатът е по Т. Боров, НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

²⁰ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

²¹ **Гълъбов, К.**, *Лесинг от барок и рококо към реализъм и класицизъм в литературата*. София, Наука и изкуство, 1957.

²² НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

²³ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

²⁴ **Боров, Тодор.** *Да създадем новия библиотекар: Уводни думи при откриване на курса за библиотекари в научните библиотеки, 12 септември 1949 година*. София, Полиграфия, 1949.

²⁵ **Боров, Тодор.** *От библиотекаря на Шпицвег до съвременния библиотекар*. В: *Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски", Историко-филологически факултет*. София, XLII, 1945–46, с. 20.

развитието на науката, проследява как се заражда необходимостта от библиотекаря като посредник между хората и книгата, как се появява библиотечната професия. Основен лайтмотив в лекциите е разбирането за библиотечната наука като отговорна дейност в служба на човечеството. Най-важната задача е да се утвърди библиотечното дело като наука в полза на хората. Стремешът му е да вдъхне у бъдещите библиотекарски интерес и обич към библиотечната работа. Във връзка с това Боров определя понятията „библиотекар“ и „библиотечна наука“, като цитира Шретингер: „Идеята за библиотекаря предполага книговедение, тъй като би било смешно да правиш някого библиотекар, който предварително не е книжовник, но не всеки книжовник е затова вече пригоден за библиотекар. Книги да събира може, наистина, литераторът, обаче, да съставиш от събраните книги добра библиотека е съществена работа на библиотекаря и затова са нужни практически познания, които изискват самостоятелно изучаване и които аз разбирам под понятието библиотечна наука“²⁶. Боров констатира колко е трудно от събрани книги да се състави добра сбирка и колко много умения се изискват от един книжовник, от един литератор да стане наистина добър библиотекар.

Тодор Боров поставя началото на библиотечната наука в България, четейки и изследвайки учени – негови предшественици – направили същото за своите страни. Позовавайки се на идеите на Шретингер и на ръководството му по библиотекознание, българският учен застъпва неговите разбиранията за понятията „библиотекар“ и „библиотечна наука“. Шретингер пръв употребява термина „библиотечна наука“, а Боров обобщава, че „в края на XIX в. въпросът за библиотечната наука и професия беше изяснен и законодателно урегулиран“²⁷. Като новатор в българската библиотечна наука, ученият извежда понятието „добър библиотекар“ и актуализира темата и у нас.

Боров обявява най-важната задача, която библиотечната наука предстои да изпълни. В подкрепа на своята теза той цитира Конрад Геснер, „бащата на библиографията“: „Стремешът е да се приведе в известност и направи преглед на цялата съвкупност от наличните литературни произведения, както печатни, така и ръкописни“²⁸. На базата на трудовете на Геснер и на други автори, ученият структурира своята теза и основните приоритети по отношение на библиотечната наука и кадрите за нея.

В своята въспителна лекция „Българската книга след създаването на българската държава – развой, характер и значение до 9 септември

²⁶ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

²⁷ Гергова, Ани. *Книгознание*. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1995.

²⁸ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

1944 г.²⁹, с данни за дисциплината, по която ще чете лекции, Боров прави преглед на българската книга – нейното развитие, характерни особености и преценка на нейната стойност. Като основен източник ученият посочва Димитър Мишев³⁰. Разглежда цялата съвкупност от налични литературни произведения – печатни и ръкописни. На първо място, Боров анализира количественото развитие на българската книга по различните показатели, като: брой на заглавията, местоиздаване, произход, език, съдържание, обем, тираж, външно оформление и цена. На второ, той поставя акцент върху марксистката литература в България. Третият аспект в анализа му е наследството от Възраждането: Христо Ботев, Васил Левски, влиянието на руските революционни демократи – Александър Герцен, Николай Чернишевски и Николай Добролюбов. В тон с духа на времето Боров отрежда специално място в лекциите си на данните на Вълко Червенков за историята на пролетарската литература за периода 1919–1925 г. и на преводите на Ленин и Сталин. Прегледът му завършва с неформалната българска книга в годините между 1923–1944 г.

По-нататък Боров се спира върху изследването „Самовъзпитание на волята“ на френския педагог Жюл Пейо³¹. Тук читателят Тодор Боров разглежда тезата за волята и факторите, които я формират, за да изясни целите и намеренията, възможностите и ограниченията на своя курс по библиотекознание. Цитирайки Пейо, Боров подчертава значението на самостоятелните занимания и четенето на младите хора – студенти, за тяхното собствено развитие и за напредъка на тяхната професия: „Преминването на един университетски курс, който бива обикновено откъслечен и несвързан, с курсовете на другите професори – това преминаване не може да донесе голяма полза. Като излиза от гимназията, па дори и по-рано, младият човек се намира в такова положение, че и най-добрите лекции на света не струват за него колкото няколкочасовото усилие на самостоятелната мисъл“³². В лекциите си Боров набляга на живото общуване на студентите с преподавателя и ролята на непосредственото беседване. Той акцентира върху значението на самостоятелното мислене на младежите, както и върху активното им участие в развитието на библиотечната наука. Боров казва: „Като се ограничим да слушаме лекции

²⁹ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

³⁰ **Мишев**, Димитър. *България в миналото*. София, Искра, 1916.

³¹ **Пейо**, Жул. *Самовъзпитание на волята : Теория и практика на културата на личността*. Прев. от рус. Д. Димитров. Варна, Коста Евстатиев, 1899. (Изданиято, четено от Боров е преведено от руски на български от Димитър Димитров. Днес има ново издание на книгата, директен превод от френски език: **Пейо**, Жул. *Самовъзпитание на волята. Теория и практика на културата на личността*. София, Здраве и щастие, 2012).

³² НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

само в аудиторията, ние никога не ще добием съществени успехи в науката, никога няма да се проникнем от духа на науката, както няма да напреднем нито на косъм в гимнастиката, ако само присъстваме на акробатични представления³³. Като оформя своята теза в подкрепа на развитието на самостоятелното мислене на студентите, ученият изтъква ролята на връзката между теорията и практиката. Обосновавайки се на базата на прочетените и анализирани трудове, съветва преподавателя в никакъв случай да не чете лекциите от предварително написан или напечатан текст. Боров подчертава, че по този начин лекторите няма да предизвикат интереса и обичта на студентите към библиотечната работа. „Да вдъхнеш интерес и обич към библиотечната работа, която е несъмнено една важна и отговорна дейност в служба на човечеството, по мое мнение, малко вероятно е тази задача да се осъществи, ако курсът се чете по написани лекции. Аз поне не виждам смисъл да се чете на студентите курс, който е написан, особено пък напечатан вече“³⁴. Боров набляга на живото общуване и непосредствената беседа по време на лекциите.

В исторически план разглежда преминаването на библиотекарството от индивидуално занимание в обществено регламентирано, както и появата на професията „библиотекар“, като функция на традицията и опита, утвърждаването и институционализирането ѝ. Точните думи на лектора по темата са именно: „Дълго време е имало книги, без да има библиотеки. Дълго време също библиотеките са били единици, библиотекарството е било индивидуално занимание, което се е прекратявало със смъртта на съответния човек, не е било утвърдено като професия, като трайна социална институция. Едва когато събраният опит започва да се предава от един на друг, от поколение на поколение, когато не всеки започва отново и отначало, едва тогава се явява професията“³⁵. Предаването на богатия жизнен и професионален опит от човек на човек, от поколение на поколение – това всъщност е подготовката за създаването и трайното установяване на професията „библиотекар“, обобщава той. В резултат от това библиотекарят се превръща в един от посредниците между книгата и публиката.

В лекцията „Библиотечна наука“³⁶ Боров разисква оформянето на библиотекарството като наука. Извеждайки многопластовата функция на библиотеката, той разсъждава върху въпроса „Как се е появила библиотечната професия?“. Боров отново подчертава факта, че „дълго е имало книги без библиотекари. Библиотекарството е било индивидуално

³³ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

³⁴ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

³⁵ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

³⁶ **Боров**, Тодор. Библиотечна наука. В: *Годишник на ББИ*, 1, 1945–46, с.304–320.

занимание, без да бъде утвърдено като професия³⁷. Той пише, че едва, когато събраните знания и опит са предадени на поколенията, се явява библиотечната професия. Особено място ученият отрежда на Фриц Милкау и казва, че най-много е „черпил“ от него. Ученият, изтъква неговата стегната, синтетична студия „Библиотеките“ от 1906 г. Милкау казва, че „ако има научна професия, на която познаването на собствената история е неизбежно необходими, това е професията на библиотекаря“³⁸. На базата на неговите „блестящи“, по определението на Боров, трудове се систематизира подготовката на библиотекаря и следователно на развитието на науката. Боров цитира част от речта на Хосе Ортега и Гасет (1883–1955) „Мисията на библиотекаря“, която философът изнася при откриването на световния конгрес на библиотекарите и библиографите в Мадрид през 1935 г. В нея Ортега и Гасет казва „Ако бихме могли да възкресим истински миналото на библиотекарската професия, ние ще открием с учудване, че зад историята на библиотекарството се провижда като в процеп най-съкровени, най-интимните черти в развитието на западно-европейския свят“³⁹. Според Тодор Боров, библиотекарят трябва да има разностранни (енциклопедични) интереси, съчетани със здрав научен мироглед и усет за систематичност, за разпределение и класиране, т.е. библиотекарят трябва да бъде всестранно развита, интелигентна личност. Истинският библиотекар, според Боров, трябва да използва неограничените възможности на съвременната библиотека. „Библиотекарят трябва да притежава усет за ред, добра памет, прецизност, точност и добър почерк, само така той ще бъде способен да използва неограничените възможности на една съвременна библиотека“⁴⁰. Ученият прави исторически обзор, коментирайки, че такава наука няма в класификациите нито на Аристотел, нито на Франсис Бейкън, нито на Огюст Конт. Но това е само на пръв поглед, при по-внимателен прочит се вижда, че наченки на библиотечна наука има през различните исторически епохи от съществуването на човечеството. Лайбниц, например, слага и „библиография“ към отдел история. Андре-Мари Ампер (1775–1836), който също се е занимавал с класификация на науките, поставя науката „библиография“ към отдел литература.

В лекциите си Боров включва и исторически преглед на създадените в Европа катедри по библиотекознание и библиография. Първата такава е в Гьотинген през 1886 г. от Карл Дзяцко и се нарича „Библиографски

³⁷ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

³⁸ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

³⁹ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

⁴⁰ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

помощни науки“.

Боров отбелязва, че 1872 г. е рождения час на съвременното библиотекарство, когато Дзяцко става ръководител на университетската библиотека в Бреслау, т.е. тогава за пръв път един специалист-библиотекар заема ръководството на библиотеката. Втората по време и значение катедра е създадена, отново от Карл Дзяцко в Берлинския университет. Следва появата на други катедри по библиотекознание и библиография към училища и университети в цяла Европа. Покъсно във времето се появяват катедри по библиотекознание и библиография във Ватикана (1919) и в Италия (1926). В Англия през 1918 г. се създава училище по библиотекознание при Лондонския университет. Във Франция около 1840 г. се създава *Ecole des Chârtes*.

Тодор Боров коментира развитието и на библиотечната подготовка в страни като САЩ, Германия и СССР. Установява, че библиотечното дело е утвърдена наука в началото на ХХ в., библиотеките са самостоятелни и библиотекарите са хора със сериозна подготовка. В този сравнително нов период вече има определени изисквания към тях.

В лекциите си по библиотекознание Боров поставя ударение и на силата на книгата: „В книгите е скрита една велика сила, която, правилно използвана, може да преобрази света и го преобразява“⁴¹. Той предлага примери из пътните бележки на Марко Поло, Маркс и Енгелс и История славянобългарска на Паисий Хилендарски. Според него библиотекарят е посредник между книгата и света. Затова истински призваният трябва да има интимно, живо отношение към нея, себеотрицателна готовност да разкрива силата на книгата на другите хора. Необходим за истинския библиотекар е също критически усет за стойността ѝ, способност да намери подходящата книга за конкретния тип читатели. В работата на библиотекаря е важно да се отличи положителното от вредното, полезната, хубавата книга от „книгата–талаш“. Боров се опира на Николай Рубакин, чиято основна формулировка гласи, че определени книги са за определени читатели, т.е., че смисълът съществува само в съзнанието на пишещия и четящия⁴². Психологическият ефект върху четящия зависи от съществуващата аналогия между манталитета на читателя и автора. Рубакин се позовава на Емил Хенекен и Сент-Бъов, като изказва съгласие с тезата на последния за социологическата основа на четенето. Руският учен, например, развива тезата за интензивността на комуникацията между пишещ и четящ, като достига до извода, че тя зависи от принадлежността им към определена социална среда. Историята и биографията на автор и читател, казва той, са допирната точка, която обяснява сходни

⁴¹ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

⁴² **Roubakine**, Nicolas. *Introduction a la psychologie bibliologique*. T. 1–2. София, Graphique, 1998.

интереси. В заключение той добавя, че трябва да са налице нужните условия, които да направят писмената комуникация ефикасна. Изследвайки пропагандата и рекламата, Рубакин дефинира принципите на фундаменталната редакция, която изменя смисъла на класическите литературни произведения. В аспект на съхранение и използване на книгата той препоръчва една класификация според интелектуалното ниво на читателите. Рубакин се придържа към основните постановки на библиопсихологията при описанието и класифицирането на един фонд, а именно: по интереси, по типове читатели, по видове подходящи книги за даден тип читатели, т.е. личността на читателя винаги е в основата на избора. Следователно Рубакин се ориентира към многопластовото съдържание на книгата и се придържа към разбирането, че зад книгата винаги има човек. В дълбочина идеите му са ориентирани към теория на комуникацията на масите. Според него, това е един научен клон, който се развива много бързо през 50–70-те години на XX в. в САЩ, Германия, Швеция, Полша, Италия и България.

Имаме ли право, пита по-нататък Рубакин, да сме категорични в оценката, която даваме за дадена книга? – И ако да, до каква степен? Всяка книга притежава подходящо съдържание, независимо от личността на читателя, процеса на четене, условията на мястото и момента, в който този процес се извършва. Изхождайки от тези проучвания, достига до извода, че те са базата на неизбежната реформа във всички сфери на производството и използването на книгата. Важен коректив за него е четенето като природен и културен феномен и синтезът на старото и новото в посока читател–книга–автор.

Идеята за антропоморфизма на читателя и за антропоморфизма на това, което е прочел, Рубакин достига до съждението: „книгата, това е вашата менталност“. Основните схематични дялове на библиопсихологията, според него, включват описателна, практическа, основна, специална (индивидуална и колективна), психологическа, експериментална, обективна и интроспективна част. Всеки от тях може по-нататък да се подразделя, например по пол, възраст, националност, социални групи, исторически, по епохи и т.н., въпреки че библиотечната теория и практика се развиват отделно и се раздалечават. „Всички литературни произведения упражняват по-силно въздействие върху читателя, чиято психическа организация предлага повече аналогии, т.е. прилики с тези на автора“. Рубакин развива теорията за социалната среда и експерименталната психология и практика. Книгите могат да се класират според техния психологически тип, както и авторите – по род, вид, разнообразие, както животните и планетите. За Рубакин книгата не е нищо друго освен външна проекция на менталността на читателя, т.е. проекция на

неговите психологически състояния, които зависят от момента и обстоятелствата. Всяка дума, всяка фраза и всяка идея в една книга е фундаментален феномен на библиопсихологията. Книгата не притежава нищо извън онова, което ѝ приписва читателят в момента и при определени обстоятелства. Библиопсихологията твърди, следователно, че една книга има толкова проекции, колкото читатели. Разбирането за авторския замисъл, според Рубакин, е разбиране само и единствено на конкретния прочит на даден читател, защото всеки прочит е индивидуален и в никакъв случай не разкрива авторската „душа“. Досега науката изучаваше, казва Рубакин, веригата от книгата към читателя. Библиопсихологията, обаче, процедира като започва изучаването от читателя към книгата, от изучаване на повече читатели към изучаване на автора, с други думи на неговия тип и психология. Библиопсихологията изследва както връзките, които съществуват в човешката менталност, така и смисъла. Тя осъществява това не чрез автора, а чрез читателя. С други думи, изучава колизията между една книга и една менталност, която може винаги да се извърши върху жив материал и е лесна за наблюдение, за да може да се тръгне от „близкото“ към „далечното“. Извеждайки мисълта, че „всеки читател е и автор“, Рубакин се базира на предходни изследвания и стига до читателската менталност и формулира връзките, които съществуват между менталността на читателя и книгата. Читателската психология, се представя чрез своята проекция, т.е. чрез действието, което една книга упражнява върху читателя. А това, от своя страна, се определя от понятието „възприятие“. На първо място, възприятието на дума, фраза, текст, стил, план, сюжет и пр. На второ – възприятието на книгата като цяло, и на трето, възприятието на всички произведения на даден автор и на всички автори, които са съществували или съществуват. Рубакин акцентира върху разбирането на „думата“ като звук и графичен знак, филологическото значение на думата и нейното съдържание. А това произлиза от факта, че различните читатели притежават различен тип психологическа характеристика. Следователно всеки читател може да каже: „Книгата това съм аз“.

Според Рубакин, библиотеките са два вида. Първият вид библиотека е библиотеката–депо на книги, която ги приема и съхранява. Тя има за цел да ги опази от влиянието на времето, независимо от нуждите на читателите. Вторият вид е общообразователната библиотека, отворена за публика, която има за цел образованието и самообразованието. Тя трябва да отделя място за специалните си отдели. Целта ѝ е да служи на специалистите. Библиотеката от първия тип отговаря на нуждите на всички и не може да се реализира без огромно хранилище за книги. Тези

библиотеки, обяснява Рубакин, обикновено не вършат работа и не задоволяват нуждите нито на специалистите, нито на индивидуалните читатели. Във всяка библиотека централното място е заето от книги, чиято цялост съставлява една общообразователна библиотека. Всички останали книги не са нищо друго, освен един „мъртъв“ капитал, в който се включват и тези, които бързо си „изживяват живота“, умират с епохата и не интересуват повече нито специалистите, нито неспециалистите. От гледна точка на библиопсихологията всички книги трябва да бъдат полезни. Боров извежда на преден план представата за „ползността“, като я разширява и доразвива. Той се позовава на Рубакин, че за всяка книга си има определен тип читател. „Прочитът“ се осъществява именно в конкретния момент, когато един текст попада у определен индивид, чийто психологически и социален тип отговаря на тази книга и който е в състояние да я разбере.

Изхождайки от теоретичните постановки на Рубакин, Боров поставя няколко фундаментални въпроса, като например: Кои са определящите принципи за избора на книги за една библиотека? Как трябва да се организира каталогът и как можем да активизираме обръщението на книгите в тази библиотека? Както Рубакин, така и Боров определя влиянието на една библиотека върху общата култура на читателя и разсъждава кога започва въздействието на книгата върху него.

Рубакин отбелязва, че водещ принцип при четенето е доминацията на личността. Подборът на книги трябва да отговаря на интересите, идеалите, гледната точка на личността, която мисли, чувства и страда. Между впрочем, в това отношение той цитира Белински: „Човешката личност е на върха на историята, на върха на обществото, на върха на човечеството“⁴³. Руският учен се обявява за върховенството на живота над книгата и подчертава, че при комплектуването не трябва да се мисли за книгата, а за истинския живот, който тази книга отразява и обяснява. Не съществуват, обаче, книги, които да отразяват цялостно живота, във всичките му вариации. Една книга в този смисъл е винаги едностранчива. От друга страна, животът винаги се променя. Съдържанието на книгата повече или по-малко е схематично, а животът не може да бъде сведен до една схема, защото всички те са провизорни и преходни. Тъй като всяка наука изучава живота, необходим е синтез, което пък, от своя страна е вредно за училището, науката, както и за библиотеката. А те трябва да са организирани така, че да служат не само на синтеза, но и на анализа. Ученият развива схема, като свежда класирането не до науки, а

⁴³ НБКМ–БИА, ф. 849 (Тодор Боров)

до въпроси. Целта е да се „осветли“ животът, а не само една единствена схема, защото другите видове класиране са неточни и приблизителни.

Боров вижда книгата като инструмент. Една книга, като всеки друг инструмент, не може да бъде нито добра, нито полезна, нито лоша сама по себе си, самостоятелно без индивида, т.е. за различните читатели книгата е различна. Следователно никога не можем да твърдим, че една книга е позитивна сама по себе си и носи някаква положителна стойност. Той приема твърдението, че вследствие на социалната еволюция на обществото, книгата неизбежно се превръща в инструмент на благоденствието, справедливостта и истината. Тази основна теза Боров развива в своите лекции. Достига до убеждението, че ползата или вредата от дадена книга не зависят от нея, а от условията, в които тя упражнява своето влияние. Така и Рубакин, и Боров, заключават, че една книга, макар и слаба, понякога става инструмент на светлината, свободата и правдата. Рубакин отбелязва, че при читатели, принадлежащи към различен психологически и социален тип, въздействието на определена книга е различно. А това, според руския учен, от своя страна, е фундаментален проблем на библиопсихологията. В тази връзка общообразователните библиотеки трябва да възприемат, че за всеки въпрос или клон на знанието е неизбежно да притежават различни социопсихологически книги.

За Рубакин книгата е отражение на Вселената. Теоретическите изследвания на книгата трябва да включват една схема на науките, схема философска, групираща всички феномени на световния живот в един определен логически ред. Развивайки тази идея, Рубакин се позовава на схемата на природните феномени, разработена от Огюст Конт (1798–1857), като защитава позицията, че тя е прекрасен гид за систематизация в една библиотека. Рубакин обяснява, че „ядката“ следва да бъде един вид специална енциклопедия, съдържаща различни секции, автори и издания, принадлежащи на различни епохи и народи, за да може да се върви от общото към частното и да се създаде определен минимум от науки, абстрактни и конкретни, теоретични и приложни. В заключение ученият обобщава, че този енциклопедичен минимум е задължителен за всяка добре организирана библиотека⁴⁴. В този пункт разработката на Боров се припокрива с тази на Рубакин, за когото „идеалът на всяка библиотека е да има не само богат избор от книги, но определен, обоснован избор, или, ако смея да се изразя така, „една ядка“.

⁴⁴ **Roubakine**, Nicolas, *Introduction a la psychologie bibliologique*. T. 1–2. София, Graphique, 1998.

* * *

Лекциите на Тодор Боров представят развоя на библиотекознанието, като са разделени хронологично и проследяват този процес от Античността до Модерното време. Те развиват в детайли интериорната и екстериорната архитектура на библиотеките. Особено внимание е обърнато на подредбата на книгите. Ученият посочва психологическата страна на четенето, тясно свързана с пространствата за четене, където то се осъществява, както и с обособяването на читателски категории. Придържайки се към тези различия, отделя специално място на видовете библиотеки според тяхната ориентация и разисква като приоритетен въпроса за подготовката на професионални библиотекари. От една страна, Боров си поставя за цел да представи книгата като материален артефакт, но, от друга, както сам той многократно подчертава, като носител на духовността. Точното доказателство именно на тази тенденция в творчеството му се явяват онези автори, на които той се позовава и върху чиито трудове работи. Като приемник на техните идеи, през призмата на собствените си „прочити“ ученият Тодор Боров разработва своите лекции.

Настоящата студия проследява част от делото на лектора Тодор Боров и се опитва да създаде представа за неговото (научно) четене. В хода на изследването се очертава обликът на учения като специфичен тип читател, тъй като неговия не е просто обикновен „прочит“, а синтез. Творчеството му, промислено през читателските му практики и базирано основно върху четенето на немски автори (неслучайно, като се има предвид неговото образование, получено в Германия), показва именно това единство, това съединяване на психологическите нагласи на четенето с творческите на писането. Така чрез преподавателската дейност на учения става видимо неговото непрекъснато четене, препрочитане, преосмисляне, преподреждане и създаване на нови текстове – става видим неговият „Живот с книги“.